

MICHAELA HORÁKOVÁ

KE GENEZI OBRAZU JANA NEPOMUCKÉHO V ČESKÉ BAROKNÍ HOMILETICE¹

Ze zpracování svatonepomuckenské tematiky významných pro motiviku barokní homileky se nabízí z předbělohorské produkce především Václava Hájka z Libočan (+1553) Kronika česká (1541). I když bývá Hájek právem hodnocen jako velký fabulátor, v jehož podání narůstá oproti starším zápisům fikce (svědčí o tom zvláště Hájkovo zpracování českých nejstarších pověstí), neplatí to pro postavu Nepomukovu.

Hájek velmi stručně (na 47 řádcích v novodobém výboru z textu) zaznamenává osud skutečného Nepomuka věcně a i z dnešního hlediska realisticky. Pojmenovává ho jako doktora Johánka, jako důvod sporu uvádí to, že Johánek rozhodl bez vědomí krále o církevní záležitosti (potvrdil na opatském stolci mnicha Alberta). Dále Hájek konstatuje — i když s jistou pronepomukovskou tendencí — způsob jeho smrti: „A král slyše jeho slušnou výmluvu, kázal jej jíti a hned té noci dal jej na most pražský vyvésti a do vody svrci a utopiti“ (srov. Hájek, s. 482 novodobého vydání textu z r. 1981). Celou událost datuje k roku 1393, tedy k datu smrti reálné historické osoby. Avšak problém z hlediska „pravdivosti“ dalších literárních zpracování, tj. z hlediska korespondování historické reality a literární fikce nastává proto, že Hájek ještě líčí utopení dalšího duchovního, kterého jmenuje jako Jana Nepomuckého a „králové zpovědníka“. Neprozrazení zpovědního tajemství uvádí jako důvod jeho smrti a datuje ji rokem 1383.

Tento rok byl jako nesprávné datum smrti historického doktora Johánka i zapsán už dříve — v r. 1483 — děkanem svatovítské kapituly Janem z Krumlova.² Takový letopočet se objevil i v legendistickém textu Fama posthuma Joannis Nepomuceni (1641), jehož základní autorství patří Jiřímu Plachému–Ferovi (1585–1659).³ Pla-

¹ Článek vychází ze širšího materiálu habilitační práce. Ta vznikla s podporou RSS. — „This work was supported by the Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant No.: 96/1995“.

² Vlnas 1993: 281 etc.

³ Takto alespoň autorství hodnotí Balbín ve své nepomuckenské legendě Vita B. Joannis Nepo-

chý na Hájka vědomě navazoval, jak o tom mj. svědčí citace na úvodním listě jeho textu, spojená paradoxně právě s r. 1383 (Plachý v této souvislosti odkazuje na s. 353 Hájkovy kroniky). Zajímavý je v této souvislosti též fakt, že v závěru své legendy Plachý mluví o utopení dvou duchovních v době Václavovy vlády — stejně jako Hájek (Plachý v kap. Divové při těle bl. Jana Nepomuckého, Hájek k r. 1383, s. 469 novodobého vydání a k r. 1393, s. 481–482).

Plachého legenda se jeví jako důležitý článek ve vývoji svatonepomucenské tematiky v tom smyslu, že obsahuje motivické jádro pozdější početné homiletické produkce. Vzhledem k tomu, že text tohoto díla je téměř nedostupný a že nebyl dosud v odborné literatuře charakterizován na základě pramenného materiálu, uvedu vedle zjištění analytických pro jejich případnou verifikaci i několik pracovních poznámek deskriptivních.

Fama posthuma je podána v 19 stručných kapitolách. Vzhledem k 45 stranám celku se text zdá být obsáhlejší, což způsobují paralelní jazykové verze (po českém textu je vytištěn nejprve německý a poté latinský text). Kapitoly nejsou číslovány, pouze nazvány a vyjadřují zpravidla hlavní téma dílčího celku (např. „Život“ — de facto obsahový titul, 12 řádků českého textu; „O vlasti B. Jana Nepomuckého“, 13 řádků; „Jan Nepomucký královnou spovědníkem“, 8 řádků).

K analýze Plachého legendy nutno nejprve konstatovat, že se v textu už dodržuje hagiografické, v podstatě středověké schéma a jeho topoi.⁴ Mám na mysli motivickou linii týkající se Nepomuka počínaje jeho narozením přes příkladný život až k mučednické smrti i zázrakům.⁵ Plachý je přitom motivicky poměrně střídmý, pojmenovává téměř vše až pregnantně. Jednotlivé motivy však opakuje ve čtyřech pasážích (vlastně posledních, nepočítáme-li závěrečné kapitoly s výčtem patronů, biskupů a arcibiskupů), které jsou vlastně modlitbami či útvary svým charakterem jim blízkými.

Ve vztahu k Nepomukovu kultu a potažmo motivice homiletické produkce stojí za povšimnutí, že hned v úvodním obsahovém titulu (Život) Plachý uvádí jako důvod Nepomukovy smrti „zachování tejnosti svaté spovědi“ a několikrát jej v závěrečných pasážích opakuje. Do literatury tak vstoupila domněnka zveřejněná již před zhruba dvěma stoletími (konkrétně kolem r. 1449), objevující se u rakouského kronikáře Tomáše Ebendorfera z Haselbachu.⁶

Pro naše zjišťování genetických vazeb je toto konstatování nepodstatné, sám Vlnas upozorňuje na fakt, že „zůstalo ve své době v Čechách bez ohlasu a ze zapomenutí ho znovu vynesl až František Palacký“.⁷ Pro české prostředí má dle

mucení (1680), která základní motiviku díla Fama posthuma obsahovala. — O možné spolupráci Fera s Drauschoviem např. Vlnas 1993: 78.

4 Srov. např. Ludvíkovský 1978: 57.

5 R. Pynsent 1996: 238 mluví v souvislosti se svatonepomucenskou tematikou o zastoupení (ale až v Balbínově legendě na motiviku Plachého navazující) čtyřmi modelovými částmi vyprávění o mučednictví.

6 Vlnas 1993: 39 a 281 etc.

7 Vlnas 1993: 39. — J. Polc ve své svatonepomucenské monografii 1993: 328 uvádí, že role Jana jako královnina zpovědníka je vzhledem k jeho vztahům s Janem z Jenštejna možná. Také

Vlnase význam až motiv královnina zpovědníka z vyprávění Pavla Žídka ve třetím díle jeho *Spravovny* z r. 1471. Pro účely zjišťování genetických vazeb má zato význam tento motiv až v Hájkově podání (s. 469 novodobého vydání), protože právě ten vstoupil do genetické linie vedoucí k české barokní homiletice.

Z dalších lineárně řazených motivů díla *Fama posthuma* si zaslouhuje pozornosti projev barokního vlastenectví ve smyslu konstatování Zelené Hory u Nepomuku jako Nepomukovy vlasti, který je také v závěrečných pasážích zvýrazněn. Dále je ve stejné kapitole podstatný zelenohorský motiv ve spojení s motivem svatovojtěšským. Podle textu Plachého se sv. Vojtěch navrátil z Říma do Čech, v důsledku jeho modlitby skončilo tříleté sucho a na počest zázračného deště nazvali obyvatelé Nepomuku místní zámek Zelenou Horou. Uvedená svatovojtěšská motivika se v další barokní produkci hojně využívá a modifikuje.

Ještě frekventovanější je však v barokní homiletice motiv Václava IV. rozšířený o nová negativa a vytvářející tak příkrý kontrast k obrazu jak Johanině, tak pochopitelně i Nepomukově. U Plachého se objevuje Václavova charakteristika „pouze“ jako „císaře v svém rozpustilém životě pohříženého“ (kap. „Jana Nepomuckého trápení“) s atributy ukrutníka (kap. „Přenesení Blahoslaveného Jana Nepomuckého“), nedbalého a lhostejného člověka (kap. „Divové při těle Blahoslaveného Jana Nepomuckého“). Podobný Václavův obraz existoval už v historické produkci o mnoho starší, hned z konce 14. století u již zmíněného kronikáře Tomáše Eberdorfera z Haselbachu.⁸

Z hlediska barokní homiletiky se v tomto díle dále jeví jako zvlášť nosný motiv zázraků a s ním spojené Janovy svatosti. Motiv zázraků je uveden u Plachého hned v názvu jedné z kapitol *Života* („Divové při těle Blahoslaveného Jana Nepomuckého“), kterou z hlediska uměleckého hodnotím jako nejvýraznější. V kontextu vlastního textu *Života* obsahuje totiž jediné základní obrazné vyjádření vycházející z motivu hvězd, mezi kterými „Jan se bude sktvíti na nebi“ (už v kap. „Přenesení Blahoslaveného Jana Nepomuckého“) a které „potupné smrti svatého litují“ (kap. „Divové při těle Blahoslaveného Jana Nepomuckého“). Takový motiv Plachý vztahuje k další personifikaci hvězd trpytících se na místě Janova vhození do řeky a umocňuje ho opět motivem hvězd jako denních i nočních ukazatelů, aby byl Jan přenesen na místo svatých.

Archetypálně patří motiv hvězd snad k nejstarší symbolice, a to i předkřesťanské.⁹ Pro motiv Jana jako světce–hvězdy našli homiletikové pochopitelně početnou inspiraci v bibli. Plachý byl však v tomto směru opět iniciátorem, jak o tom svědčí závěrečná biblická citace v kapitole „Divové ...“ s motivem svitu spravedlivých (Moudrost 3). Analogickou biblickou citaci objevujeme i v následující kapitole „Přenesení ...“ (Daniel 12,3).

Motiv hvězd tedy již u Plachého souvisí s Janovým atributem a vytváří velký prostor pro jeden z nejkrásnějších barokních tropů. V něm bude rozvíjena paralela

Stejskal 1921: 148 etc. Janovo mučení kvůli zpovědnímu tajemství nevyklučuje, naopak — považuje je za reálné.

⁸ Vlnas 1993: 37–39.

⁹ Studený 1992: 93–94.

Jana a hvězd s více či méně skrytou symbolikou světců jako nejjasnějších světél na zemi i nebi. Konečně v jedné ze závěrečných kapitol („Nápis hrobu Blahoslaveného Jana Nepomuckého“) se už o Janovi píše jako „o zázraky od Boha oslaveném“.

V této souvislosti si povšimnutí zaslouží též pojmenování Nepomuka jako svatého, v díle uvedené poprvé v kapitole „Jana Nepomuckého svaté skonání“ a opakující se několikrát v závěrečných částech. Ve vlastním textu Života (tj. v prvních patnácti kapitolách celku) je přítom Jan vždy nazýván jako blažený. Rozhodně je však z textu patrné, že autor už Jana zařazuje mezi světce, i když mezi vytištěním Plachého díla a Janovou kanonizací muselo uplynout dalších 88 let (a mezi vytištěním textu a jeho beatifikací o osm let méně). Každopádně Fama předběhla v pojetí Jana vlastní historický akt, jak mu ostatně předbíhala celá literární produkce, která na Plachého vlastně první Janův literární životopis navazovala.

Rekatolizační koncepci svatých Čech (Bomemia sacra) lze pozorovat v celém textu Plachého, a to především v opakujícím se obecném motivu světců, krajanů a patronů země české. Kromě zmíněného konkrétního motivu svatovojtěšského se ve vlastním textu Života objevuje ještě motiv svatovítský. V souvislosti s Janovým působením v chrámu sv. Víta je Vít charakterizován jako mučedník a patron český (kap. „Jan Nepomucký učiněn kanovníkem“).

Zásadním projevem takové koncepce je potom explicitní seznam svatých v závěrečné části díla (kap. „Svatí vlastenci a patronové české země“), v němž autor již vypočítává celkem 16 světců, tedy maximální počet, který se v takové úplné podobě nevyskytuje ani v pozdější vrcholné barokní svatonepomucenské homiletice, pro niž je motiv světců a patronů klíčový.¹⁰ V tomto seznamu Jan není zařazen mezi světce (již zmíněná kapitola o Janově smrti je však nazvána „Jana Nepomuckého svaté skonání“), je zato už uveden jako patron, a to v pasáži o nápisu na Janově hrobu, kde se Nepomuk zmiňuje jako sedmý v pořadí (po Vítu, Vojtěchu, Václavu, Prokopu, Zikmundu a Ludmile).

Takové pojetí je zdůrazněno také ve vlastním textu Života (kap. „Pohřeb a složení těla Blahoslaveného Jana Nepomuckého“), kde nacházíme stejný výčet svatých apostrofovaných motivem, „aby připustili a přivítali ve své společnosti nového tovaryše“. Toto v textu díla snad druhé umělecky dominantní místo je akcentováno biblickou citací hlavní ideu znovu vyjadřující: „Bude hrob jeho slavný“ (Izaiáš 2).

V závěru zdůrazňují, že motivické jádro Plachého textu Fama posthuma obsahuje z dalších relevantních zpracování jak latinský životopis Nepomuka od Jana Ignáce Dlouhovského (1668), tak již zmíněná nepomucenská legenda Víta B. Joannis Nepomuceni (1680, 1698) Bohuslava Balbína. Přitom především na Balbinovu legendu — na rozdíl od textu Fama posthuma, který barokní homiletikové většinou neznali — už nepomucenská kázání navazovala přímo, a to i úplnými citacemi.

¹⁰ Z pozdější homiletiky obsahuje patrně nejúplnější výčet světců kázání Linkovo. Srov. Horáková 1994: 27. (Zde — v pozn. 16 — zůstalo omylem jméno Bartysovo, které nebylo na Linkovo opraveno.)

LITERATURA

a) prameny

Bible 1979: Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona (ekumenický překlad). Praha.

Balbín 1680: Balbín, Bohuslav, Vita B. Joannis Nepomuceni. Praha.

Hájek 1541: Hájek z Libočan, Václav, Kronika česká. Ústřední knihovna FF MU Brno, sign. S 11043.

Plachý 1641: Plachý, Jiří, Fama posthuma Joannis Nepomuceni. Knihovna premonstrátů Strahov, sig. AJ VIII 80 c.

b) sekundární literatura

Horáková 1995: Horáková, Michaela, K diferenciaci ve svatonepomuckých kázáních. SPFFBU, řada D 41, s. 23–31.

Kolár 1981: Kolár, Jaroslav (ed.), Václav Hájek z Libočan, Kronika česká (výběr z textu). Praha.

Ludvíkovský 1978: Jan Ludvíkovský, Vita et passio sancti Wenceslai et sanctae Ludmilae aviae eius (Kristiánova legenda). Praha.

Polc 1993: Polc Jaromír, Svatý Jan Nepomucký. Praha.

Pynsent 1996: Pynsent, Robert, Pátrání po identitě. Praha.

Sauer–Stříž 1914: Stříž Alfons–Sauer Ludvík, Antonín, Vita B. Joannis Nepomuceni B. Balbína. Nový Jičín na Moravě.

Stejskal 1921–1922: Stejskal František, Svatý Jan Nepomucký. Praha.

Studený 1992: Studený, Jaroslav, Křesťanské symboly, Olomouc.

Vašica 1940: Vašica, Josef, Bohuslava Balbína kněze Tovaryšstva Ježíšova Život svatého Jana Nepomuckého. Praha.

Vlnas 1993: Vlnas, Vít, Jan Nepomucký, česká legenda. Praha.

ON THE GENESIS OF JOHN OF NEPOMUK'S PORTRAYAL IN CZECH BAROQUE HOMILETICS

The article examines the genesis of the St. John of Nepomuk motifs in relation to Baroque homiletics. The author first mentions the appearance of these motifs in the *Česká kronika* /The Czech Chronicle/ by Václav Hájek z Libočan /Václav Hájek of Libočany/ (1541). Here the article comments on Hájek's concise reference, noting that his text concerning the drowning of two clergymen in the reign of Václav IV resulted in an inaccurate date for the saint's death, an error repeated in later works. The author deals further with the legendary text *Fama posthuma* (1641) attributed to Jiří Plachý-Ferus. Besides analyzing the character of the text, the author discusses the basic motif, which appeared in later homilies. Particularly interesting is the reason for Nepomuk's death (his refusal to divulge a confession, which in the relevant literature already appears in Hájek). In comparison with Hájek's work, *Fama posthuma* presents an especially negative picture of Václav IV, as well as showing the Baroque patriotism connected with the so-called Bohemia sacra idea of reestablishing Catholicism. *Fama posthuma* also contains motifs centering on Nepomuk's saintliness and his miracles.

The miracles motif appears early in Plachý's work, in the title of a chapter of the *Život /Life/*. This chapter, entitled (*Divové při těle Blahoslaveného Jana Nepomuckého*) /Miracles Connected with the Body of the Blessed John of Nepomuk/, is artistically dominant. This chapter also contains the motif on the comparing St. John to a star, which was primary in later homilies.

In the conclusion the author states that the central motif of Plachý's *Fama posthuma* was the basis of both the Latin literary biography of Nepomuk, by Jan Ignác Dlouhoveský (1668), and the legend *Vita B. Johannis Nepomuceni*, by Bohuslav Balbín (1680). And unlike the text of *Fama*, which was not familiar to most Baroque homilists, it was this legend that the Nepomuk homilies followed directly, even using complete citations.